

Юлія Білошицька,
студентка 4 курсу
ННІ філології та журналістики
(Житомирський державний університет).
Науковий керівник: **Г. С. Весельська,**
кандидат філологічних наук.

З ЛЕКСИКИ БДЖІЛЬНИЦТВА В ГОВІРКАХ ОВРУЦЬКОГО РАЙОНУ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті проаналізовано назви бджоляра та його робочих інструментів, пасіки та продуктів бджільництва, зафіксовані в середньополіських говірках Овруцького району Житомирської області.

В українському мовознавстві склалася ситуація, коли обсяг діалектної лексики, опрацьованої у формах словників, атласів і монографічних описів, виявився катастрофічно малим. Окремі тематичні групи лексики (ТГЛ) представлено недостатньо, а частина ТГЛ не стала предметом вивчення; таку ж непослідовність чи вибіркковість простежуємо й щодо діалектних зон, у яких здійснено запис лексики: інформацію про лексику одних ареалів розміщено в кількох описах, інші ареали обійдено увагою дослідників [2].

Для сучасної лінгвістики актуальним є вивчення лексики середньополіських говірок тому, що вони «знаходяться в центрі поліського діалектного континууму, вони є говірками давньої формації зі стабільним протягом віків тубільним населенням, якраз на цій території вздовж Дніпра й Прип'яті простежується найбільш глибоке проникнення на південь білоруських діалектних елементів» [4].

Вивчення живого народного мовлення – говорів – важлива проблема сучасного мовознавства, зокрема українського. Народні говори не тільки основа літературної мови, але й свідок її історії, джерело для подальшого розвитку та збагачення. У складі лексики народних говорів збереглися елементи – релікти найдавніших епох, які вже назавжди втрачені

літературною мовою, не будучи зафіксованими пам'ятками писемності. Серед багатьох способів опису лексики народних говорів одним із найбільш поширених є опис однієї з груп слів, об'єднаних за певною ознакою – семантичною, словотвірною, морфологічною тощо. У нашому дослідженні ми проаналізуємо ТГЛ бджільництва в середньополіських говірках, яка відрізняється від інших як у плані семантичних зв'язків між її членами, так і в плані функціонування окремих складників.

Зазначимо, що лексика бджільництва Середнього Полісся досі не була предметом спеціального мовознавчого вивчення, що й визначає актуальність дослідження, яке покликане зафіксувати назви бджільництва, серед них і бортництва, які в останні десятиріччя зазнають відчутних змін, зумовлених екстралінгвальними чинниками.

Мета дослідження – проаналізувати номени з ТГЛ бджільництва, зафіксовані в досліджуваних говірках, а саме: назви людини-пасічника та робочих інструментів бджоляра, пасіки та продуктів бджільництва, оскільки інші лексеми з досліджуваної групи лексики ми проаналізували в попередніх наукових розвідках.

Людина-пасічник у досліджуваних говірках має назви ¹пас'ечник (Б., Н., К.), бджо¹л'ар, ¹бортни¹к (К.), ¹пас'ечни¹к (З), ¹пас'ечн'ік (Ч.), які мотивовані місцем роботи – пасікою й утворені суфіксальним способом (пасіка – пасічник, бортъ – бортник), а також пчоло¹вод (Ч.), яка утворена основоскладанням і пов'язана з тією роботою, яку виконує ця людина. У праці М. Никончука відзначене тільки слово пчоло¹вод [7]. Лексеми ¹пас'ечни¹к і пчоло¹вод відзначено дослідниками в інших поліських говірках: ¹пас'ічник 1) 'людина, яка займається бджільництвом узагалі', 2) 'людина, яка займається розведенням бджіл рамково-вуликовим способом' [1, с. 347]; пчоло¹вод 1) 'людина, яка займається бджільництвом', 2) 'людина, яка займається розведенням бджіл рамковим способом' [1, с. 353]. Усі подані вище лексеми відсутні в словниках П. Лисенка [5; 6], лише слово ¹бортни¹к відзначено в Словнику поліських говорів: ¹бортн'ік 'пасічник' [6, с.

35]; крім того, зафіксовано також лексеми $\mid$ вочич', $\mid$ вуочич, пчоло $\mid$ вод 'пасічник' [6, с. 181]. Форма $\mid$ пас'ечни $\mid$ к зумовлена фонетичними рисами середньополіського діалекту, а номен $\mid$ бортни $\mid$ к утворений від борть суфіксальним способом. На думку етимологів, ці назви праслов'янського походження [3, I, с. 304-305]. Бути, працювати пасічником передається складеною конструкцією $\mid$ догл'ад за бджо $\mid$ ли $\mid$ ни $\mid$ ми $\mid$ $\mid$ с'етмай'і (Б., К.).

Воскобійник, той, хто добуває віск із вощини, працює у воскобійні, позначається назвою-комполитом *воско* $\mid$ *бѣйн'ік* (К., Ч.). У праці В. Анохіної та М. Никончука «Полесская терминология пчеловодства» відзначаємо лексему *воскооб* $\mid$ *робник* [1, с. 325].

У кожного пасічника є ніж для очищення вощини, який називають *нож* $\mid$ пас'ечн'іка (Ч.), *нож* $\mid$ пас'ечни $\mid$ ка (З.), $\mid$ пас'ечни $\mid$ ц'к'їй *нож* (К.). У праці В. Анохіної та М. Никончука наявна лексема *нож* [1, с. 344].

Від укусів бджіл пасічники одягають на голову предмет особливої форми (у вигляді капелюха) з перехресних ниток, який називають *лиц'о* $\mid$ ва $\mid$ с'етка (Б.), $\mid$ маска (К., Н.), $\mid$ с'етка (Ч., З.). П. Лисенко фіксує назви *ра* $\mid$ йовник, $\mid$ матошник 'сітка для захисту від укусу бджіл' [6, с. 124, 183].

Часто для того, щоб зібрати успішно мед і не бути обкусаним бджолами, пасічники їх обкурюють, використовуючи при цьому *ди* $\mid$ м (З.), *ди* $\mid$ мар (Б., К., Н Ч.) – суфіксальне утворення від *дим*, назва мотивована призначенням. М. Никончук та В. Анохіна фіксують назву *ди* $\mid$ мар [1, с. 330]. П. Лисенко також зафіксував *ди* $\mid$ мар 'прилад для підкурювання бджіл' [6, с. 67], а також іменник *зу* $\mid$ бел' 'шматок трухлявого дерева, димом від згоряння якого підкурюють бджіл у вулику-дуплянці' [6, с. 85].

Для того, щоб зібрати рій, який вилетів, або пересадити його в інший вулик, використовують обтягнутий тканиною кошик чи коробку з вентиляційною сіточкою, що має назву *об* $\mid$ ношка (З.), яка утворена, очевидно, від *обносити* суфіксальним способом, відад'єктивним дериватом *ом* $\mid$ шан'ік (Ч.), мотивованим матеріалом. Інша назва зафіксована в поліських говірках: $\mid$ короб 1) 'короб для переносу меду', 2) 'короб для зберігання меду'

[1, с. 336]. П. Лисенко також фіксує лексему *короб* ‘посудина з липової кори, у яку складають соти з медом, добутим у лісі із вуликів-дуплянок’ [6, с. 103]. Варто зазначити, що в словнику діалектної лексики Середнього і Східного Полісся зафіксовано таку лексему, проте тут вона має інше значення: *ка|робка* ‘плетена з лози мірка для сипких тіл на 15-16 кг’ [5, с. 34]. На думку етимологів, слово праслов’янського походження [3, III, с. 33-34].

Важливу роль відігравали сільські пасіки. Місце для них вибирали особливе. Насамперед це мала бути суха й підвищена ділянка. За звичаєм не годилося розташовувати бджіл там, де раніше перехрещувалися дороги, закопували трупи тварин чи скидали сміття. Остерігалися також розміщувати вулики біля дерев, які покалічила блискавка. Основною умовою вибору місця для пасіки має бути затишок. Бджоли любляють місця, коли вулики стоять під кронами дерев. Як правило, землю в пасіці засівали багаторічними медоносами, що сприяло додатковому взятку. Поруч із вуликами мала бути й вода [8, с. 82-83].

Місце, де стоять вулики, у досліджуваних говірках має назви *дом’ік* *дл’а* *бджол* (Б., К.), *пас’ека* (З., Б., К., Ч.), *то|чок* (Н). Лексему *пас’ека* зафіксував і М. Никончук в інших говірках Овруцького району зі значенням ‘місце, де знаходяться вулики’, ‘сукупність установлених вуликів’ [1, с. 347]. Назва утворена від дієслова *посікти*. На думку етимологів, слово праслов’янського походження [4, IV, с. 304-305]. У «Словнику поліських говорів» П. Лисенка на позначення пасіки відзначено збірні утворення *вул’йе* та *вул’:е* ‘невелика пасіка в індивідуальному господарстві’ [6, с. 50].

Бджоли збирають із медоносних рослин здобич, яка називається *пи^ілок* (Б., К., Н), *нек|тар* (Ч., З.). Слово має непохідну основу, запозичене з грецької мови через латинське посередництво [3, IV, с. 69]. Лексема наявна в інших поліських говірках із таким же значенням: *нек|тар* ‘здобич, яку збирає бджола’ [1, с. 344]. В інших говірках Овруцького району на позначення цієї реалії зафіксовано також лексему *над’* [1, с. 352].

Бджоли збирають квітковий пилок рослин, який вони змочують нектаром, складають у комірки стільників, утрамбовують і заливають медом. Такий пилок має назву *пер¹га* (Б., Н., З.), *пчо¹ли¹ни¹ї¹ хл¹éb* (К.), *на¹кашка* (Ч.). М. Никончук в інших говірках Овруцького району відзначає такі назви: *перхот¹, п¹ї¹лок* [7, с. 223-224].

Уже незаперечно доведено: лише одна бджолосім'я в день «опрацьовує» 50-60 млн квіток. Натомість, щоб зібрати один кілограм меду, бджолам потрібно відвідати понад мільйон квіточок [8, с. 206].

Густа солодка маса, яку бджоли виробляють із нектару квітів, у досліджуваних говірках має назви *мед* (Б., К., Н., Ч., З.), що має непохідну основу. Цей номен наявний в інших поліських говірках із таким же значенням [1, с. 341-342]. На думку вчених, це слово праслов'янського походження [35, III, с. 427].

Прополіс, клейка зеленкувато-жовта або бура речовина, у досліджуваних говірках називається *про¹пол¹'іс* (К., З.) *про¹пол¹'ус* (Ч.).

Стільник, суцільний лист воскових комірок для меду, яєчок, перги, виховання потомства та перебування дорослих бджіл має назви *вош¹чи¹на* (Н.), *вош¹ч¹іна* (З.) – назва утворена суфіксальним способом від слова *віск*; *рамкови¹ї ст¹'ел¹'ни¹к* (К.), *ст¹'ел¹'н¹ік* (Ч.). Це слово наявне в інших поліських говірках з дещо іншим фонетичним забарвленням: *стел¹'ник* ‘шматок вощини з медом’ [1, с. 359]. Дослідники вважають, що етимологія слова неясна, може бути пов'язана зі *цілина*, *цілий*, *стіл*, *стелити* і *стіна* [3, V, с. 419]. П. Лисенко передає семантику цієї реалії за допомогою іменника *чашичка* ‘стільник’ [6, с. 229].

Процес закривання заповнених медом комірок стільника восковими кришечками має назви: *пе¹чатуван¹:а* (К., Н.), *зап¹'е¹чатка* (Ч., З.). Таку ж лексему відзначив М. Никончук [1, с. 327]. Назва є віддієслівним суфіксальним утворенням. В інших поліських говірках цей процес передають за допомогою дієслова *пе¹чатат¹*: 1) ‘консервувати мед, закриваючи ячейки восковими кришечками’, 2) ‘ізолювати черву,

закриваючи ячейки восковими кришечками' [1, с. 348]. На думку вчених, слово праслов'янського походження [3, IV, с. 363-364].

Велика комірка для виведення бджолої матки в говірках Овруцького району називається ¹мисочка (К.), ¹маточн'ік (Ч., З., Н.). Номен є похідним утворенням від прикметника *маточний* (суфіксальний спосіб). Назва наявна в інших поліських говірках із такою ж семантикою: ¹маточник 'ячейка, у якій виводиться матка' [1, с. 340-341]. Словники П. Лисенка також засвідчують досліджувану нами лексему, але тут вона має інше значення: ¹матошник 'сітка, що одягається на голову, для захисту обличчя від бджіл' [6, с. 124], 'сітка для бджіл' [5, с. 42]. Учені вважають, що назва праслов'янського походження [3, III, с. 416].

Матка перед заплідненням здійснює шлюбний політ, який передається з допомогою віддієслівного іменника *спа¹ровуван':а* (К.), *спаро¹ван':е* (Ч.) та дієслова *сх¹решчац':а* (З.). В інших поліських говірках на позначення цього процесу використовують монолексему *пару¹ван':а* 'парування' [1, с. 347].

Після запліднення матка відкладає яєчка в комірки. Процес відкладання яєчок у комірки в досліджуваних говірках передається з допомогою дієслова *чер¹в'іт* (З.) та віддієслівного іменника *отк¹ладка* (Ч.). У праці М. Никончука відзначена лише назва *чер¹ва*, а також *чір¹ва*, *д'ет¹ва* [7].

На позначення вощини існує назва *вош¹ч'іна* (З.) та *вош¹ч'іна іс¹куств'ен':а* (Ч.). Номен є похідним утворенням від іменника *віск* (суфіксальний спосіб). На думку вчених, це слово праслов'янського походження [3, I, с. 431]. Така назва наявна в інших поліських говірках: *вош¹чина* 'вощина' [1, с. 325].

Після видобутку меду з вулика залишається воцана основа стільника, у якій немає меду. Вона називається *суш* (Ч., Н.). Така назва відсутня в інших поліських говірках [1; 5; 6].

Із вощини роблять віск, із якого потім виготовляють свічки. Віск у досліджуваних говірках має назву *вóск* (К., Ч., З., Н.). На думку

етимологів, номен праслов'янського походження [3, I, с. 431]. Ця лексема наявна і в інших поліських говірках [1, с. 324].

Процес добування воску з вощини передається за допомогою описової конструкції *пере|топл'ват вош|ч'іну* (Ч.) та віддієслівного іменника *пере|топл'уван':а* (К.).

Воскобійня, приміщення або підприємство, де добувають віск із вощини, має назву *переп|лаўка паро|ва* (З.), *переп|лаўка |со'начна* (З.), *воско|бойн'а* (К.). В. Анохіна та М. Никончук фіксують лексеми *воско|гока |солн'ечна*, *воско|топка |солн'ечна* [1, с. 324-325].

Після того, як добудуть віск із вощини, є залишки, які мають назву *мер|ва* (Ч., К.). Лексема зафіксована в «Словнику поліських говорів»: *воско|давину* 'виємки з цільників' [6, с. 49].

Отже, проаналізувавши назви бджоляра та його робочих інструментів, пасіки та продуктів бджільництва, зафіксовані в середньополіських говірках Овруцького району Житомирської області, можемо зробити висновок про розгалужену систему номінативних одиниць, їхню формальну варіативність насамперед на фонетичному рівні, архаїчність аналізованої лексики та її функціонування в різних зонах поліського діалектного континууму, що свідчить про його цілісність.

Перспективи майбутніх наукових студій убачаємо в подальшому дослідженні лексики бджільництва в середньополіських говірках Житомирської області, у розширенні джерельної бази, детальному описі досліджуваної групи лексики з метою з'ясування причин, що зумовлюють появу динамічних процесів у зазначеній тематичній групі лексики для збереження даних, що розширять емпіричну базу української діалектології.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анохіна В. В., Никончук Н. В. Полесская терминология пчеловодства // Лексика Полесья. – М.: Наука, 1968. – С. 320-365.
2. Гриценко П. Ю. Українська діалектна лексика: реальність і опис (деякі аспекти) // Діалектна лексика: лексикологічний, лексикографічний та

лінгвогеографічний аспекти. Матеріали доповідей Міжнародної наукової конференції. – Глухів: РВВ ГДПУ, 2005. – С. 5-24.

3. Етимологічний словник української мови / За ред. О. С. Мельничука: В 7 т. – К., 1982-2006.

4. Залеський А. М. Говірки Київського Полісся // Київське Полісся: Етнолінгвістичне дослідження. – К.: Наук. думка, 1989. – С. 41-76.

5. Лисенко П. С. Словник діалектної лексики Середнього і Східного Полісся. – К.: Академія наук УРСР, 1961. – 72 с.

6. Лисенко П. С. Словник поліських говорів. – К.: Наукова думка, 1974. – 260 с.

7. Никончук М. В. Матеріали до лексичного атласу української мови (Правобережне Полісся). – К., 1979. – С. 204-228.

8. Скуратівський Василь. Я вас, бджоли, благословляю. – К., 2005. – 320 с.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ НАЗВ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ

Б. – с. Бондари Овруцького р-ну Житомирської обл.

З. – с. Заріччя Овруцького р-ну Житомирської обл.

К. – с. Красносілка Овруцького р-ну Житомирської обл.

Н. – с. Норинськ Овруцького р-ну Житомирської обл.

Ч. – с. Черевки Овруцького р-ну Житомирської обл.